

кладного характеру, що відносяться до інших наук кримінального циклу. Так, в Особливій частині кримінального права вживаються поняття «арешт», «привід», «затримання», «вирок», «рішення», «ухвала суду», «свідок», «перекладач» та інші належні кримінальному процесу поняття: «вогнепальна зброя», «холодна зброя» та ін., – розробляються криміналістикою. Рівним чином криміналістика в більшості випадків спирається на поняття, що розробляються наукою кримінального процесу, а також на теоретичні положення, що розробляються кримінологією. Точно так кримінальний процес та кримінологія оперують поняттями, які розробляє криміналістика.

Вказане «взаємне» використання кожною з названих наук понять, що відносяться до суміжних галузей знань, не повинно носити, як видається, свавільний характер. Відомо, що наукові поняття об'єктивні за джерелом і характером їх утворення, у своїх джерелах, генезі, нерозривно пов'язані з об'єктивним світом. Розробляючи «свої» поняття, кожна з наук кримінального циклу з'ясовує сутність відповідних явищ, відображає і закріплює (фіксує) їх у поняттях. Таким чином, зміст понять цих наук у кінцевому рахунку визначається явищами об'єктивного світу, що входять в предмет їх дослідження. Тому, якщо та чи інша наука кримінального циклу включає в свій понятійний апарат поняття суміжних наук, які не відносяться до класу «міждисциплінарних» понять, то має користуватися ними як даними (наявними) і виходити з того змісту, який вкладають в ці поняття відповідні науки. Інше рішення суперечило б логіці наукового аналізу, ускладнювало б можливість дослідження проблем, що розглядає кожна з наук кримінального циклу, особливо у сферах, де ці науки тісно примикають одна до іншої і навіть пересікаються між собою.

В. Ю. Шепітько,

завідувач кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України

КРИМІНАЛІСТИКА У СИСТЕМІ ЮРИДИЧНИХ НАУК: СУЧАСНИЙ СТАН ТА РОЗВИТОК

Криміналістика посідає особливе місце в системі інших юридичних наук. Вона являє собою цілісну систему наукових знань, які мають слугувати цілям розкриття та розслідування злочинів, установленню істини у кримінальному судочинстві. Криміналістика – вчення про реалії кримінального права, до яких слід додавати на першому плані саму людину (злочинця, свідка, експерта та

суддю), розкриває перед нами сутність злочинних діянь, їх початок, їх складові, їх подальший перебіг та їх цілі (Г. Гросс, 1908).

Парадигма криміналістики змінюється. Накопичення наукового знання призвело до того, що криміналістика переросла свій потенціал й вийшла за межі «поліцейської науки», «науки про розслідування злочинів», «науки для досудового розслідування». Засоби, прийоми та методи криміналістики успішно використовуються в інших галузях (оперативно-розшуковій, судовій, прокурорській, експертній, адвокатській діяльності) або дозволяють встановлювати факти, що знаходяться поза кримінально-правовими явищами (використання криміналістичних знань в цивільному, господарському або адміністративному процесі). Засоби криміналістики можуть бути використані різними суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності. Зокрема, розподіл функцій в кримінально-процесуальній галузі передбачає правомірним постановлення питання про криміналістику обвинувачення та захисту, а також криміналістику суду (судову криміналістику).

На сучасному етапі судовий розгляд неможливо уявити без використання криміналістичних знань. У суді існує необхідність в використанні тактичних та техніко-криміналістичних прийомів проведення окремих судових дій, застосуванні науково-технічних засобів (звукозапису, відеоконференцзв'язку та ін.), методичних рекомендацій щодо розгляду окремих категорій кримінальних проваджень. Підтвердженням цьому є деякі наукові розроблення, що присвячені даній проблематиці. Інтенсивно досліджуються проблеми тактики прокурорської та адвокатської діяльності в змагальному процесі суду (М. О. Баєв, О. Я. Баєв, О. С. Рубіс та ін.), пропонується навчальна література з криміналістики для державних обвинувачів (Криміналістика для государственных обвинителей: учебник, 2012). До наукового обігу введено такі категорії, як «криміналістична адвокатологія», «криміналістичне забезпечення діяльності прокурора» тощо.

Криміналістика відноситься до наук кримінально-правового циклу, що динамічно розвиваються. Фактично вона є посередником, провідником через який право дістає та використовує природничі та технічні знання. Інформатизація соціального середовища призвела до «технологізації» криміналістики, розроблення та випровадження інформаційних, цифрових, телекомунікаційних технологій. У сучасних умовах революційні науково-технічні зміни призводять до того, що устояні криміналістичні методи вже не задовольняють у повному обсязі. Об'єктивні причини розвитку науки та техніки призводять до формування нових галузей криміналістичної техніки (криміналістичної вибухотехніки, судової акустики, криміналістичної поліграфології та ін.).

Наявність синтезу знань в криміналістиці дозволила окремим її представникам висунути «концепцію» про існування меганауки – «судового пізнання», певної надбудови над криміналістикою, а значення криміналістики звести лише до забезпечувальної функції (І. І. Котюк). З даною позицією важко погодитися,

оскільки криміналістика у цьому разі перетворюється лише на «служанку» розкриття та розслідування злочинів. Підхід про «прикладний» характер криміналістики є застарілим і таким, що не відповідає дійсності. Криміналістика як наука відрізняється своїм теоретико-методологічним підґрунтям, фундаментальним характером: розроблено загальну теорію криміналістики та систему окремих наукових учень та теорій.

З іншого боку, сама криміналістика забезпечує реальне функціонування й кримінального права, й кримінального процесу. Кримінальний закон установлює відповідальність за вчинення різних діянь, викриття яких можливо лише за допомогою прийомів, засобів і методів криміналістики (проблема криміналізації та декриміналізації діянь). Розроблення та реалізація окремих криміналістичних методик свідчить про дієвість норм кримінального закону або, навпаки, що вона є «мертвою», непрацюючою.

Реалізація кримінально-процесуальних норм здійснюється завдяки використанню криміналістичних засобів у різних ситуаціях. Трансформація процесуальної форми впливає на подальші перспективи розвитку криміналістики, можливості розроблення наукових криміналістичних рекомендацій. Пропозиції різного роду процесуальних приписів повинні узгоджуватися з майбутньою ефективною діяльністю відповідних суб'єктів, які мають сприяти (або не перешкоджати) економії процесуальних засобів, відповідати положенням наукової організації праці.

Прагнення перебудувати всю слідчу діяльність передбачає одержання відповідей на такі запитання: хто є суб'єктом цієї діяльності, які органи можуть її здійснювати, які засоби можна задіяти та на якому етапі? На сьогодні певні функції під час розслідування злочинів (окрім слідчого) виконує слідчий суддя (здійснення судового контролю), прокурор (виконання процесуального керівництва щодо кримінального провадження), начальник слідчого відділу чи відділення (керівник органу досудового розслідування). Тому криміналістичні засоби під час досудового розслідування мають використовувати різні суб'єкти слідчої (пізнавальної) діяльності. Заслугою криміналістики вважається те, що вона виробляє оптимальні засоби щодо збирання (перевірки) доказової інформації.

Криміналістика – це діалектика кримінального процесу; передбачає використання творчого підходу, ситуаційної зумовленості, наявності альтернативи в обранні певних шляхів, засобів, методів чи прийомів. Зв'язок поміж криміналістикою та кримінальним процесом набуває особливої актуальності у зв'язку з необхідністю гармонізації кримінального процесуального механізму щодо міжнародних та європейських стандартів, запровадження принципу змагальності сторін, забезпечення належного балансу публічних і приватних інтересів.

Криміналістика є самостійною галуззю наукового знання, яке посідає важливе місце в системі кримінально-правових наук. Це єдиний сплав природничо-технічних та юридичних (правових) знань, використання яких дозволяє оптимі-

зувати діяльність, проникнути у невідоме, відновити справедливість. Нинішній стан розвитку криміналістики характеризується формуванням її наукових засад, розробленням і впровадженням сучасних науково-технічних засобів і інформаційних технологій в практику боротьби зі злочинністю.

В. І. Борисов,

директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України

ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ФОРМИ ЙОГО ДІЇ

1. Кримінальне право України дістає свій текстуальний вираз у законодавстві про кримінальну відповідальність, що являє собою єдину нормативно-правову систему – Кримінальний кодекс (далі – КК) України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. КК складається із кримінальних законів, що системно розташовані в його межах. Кожен із кримінальних законів містить певні визначення¹, викладені у вигляді норми закону. КК, як і кримінальні закони, що входять до нього, є свого роду продуктом законодавчої діяльності, в якому шляхом законодавчого веління відображено об'єктивні закономірності розвитку кримінального права. У КК 2001 р. кримінальний закон позначено як «закон про кримінальну відповідальність» (розділ II Загальної частини). Поняття «кримінальний закон» і «закон про кримінальну відповідальність» тотожні за своєю сутністю, однак через те, що останнє закріплене в КК, ним потрібно користуватися для характеристики чинного кримінального законодавства України та при його застосуванні.

2. Закон про кримінальну відповідальність на відміну від законів інших галузей законодавства має певні специфічні риси. Він є і нормативним виразом, і основним джерелом кримінального права. Згідно з ч. 3 ст. 3 КК злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки Кримінальним Кодексом. У нормах інших галузей законодавства можуть міститися принципіві положення або окремі визначення, що мають безпосереднє значення для формування норми закону про кримінальну відпо-

¹ *Примітка:* у КК України словосполучення «Кримінальний кодекс України визначає» застосовується, зокрема, в ч. 2 ст. 1 КК; словосполучення «визначаються законом» – у ч. 2 ст. 4 КК, що дає підстави для використання у науковій літературі рівнозначного їм за змістом терміна «законодавче визначення» (або «визначення»).